

CARLOS MORUNO MOYANO Universitat Rovira i Virgili

LA HISTÒRIA LOCAL DES DE L'ÀMBIT UNIVERSITARI. NOVES MIRADES?

La trajectòria de la història local en l'àmbit universitari ha estat del tot prolífica al nostre territori des que l'any 1991 es va celebrar el I Congrés Internacional d'Història Local a Barcelona, organitzat per L'Avenç, que va inaugurar un període d'eclosió de la recerca local amb importants contribucions des del món acadèmic. Aquest interès creixent per la història local fou comú als països de parla catalana. Al País Valencià es començaren a celebrar els col·loquis internacionals d'història local, mentre que a les Illes Balears s'iniciaren, a partir de 1981, les Jornades d'Estudis Històrics Locals. En aquest context també sorgiren noves publicacions, com *Plecs d'Història Local* (1986), i es fundaren institucions per donar cobertura i resposta a aquest moviment, com la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (1992) i l'Institut Ramon Muntaner (2003). La feina ja estava feta i aquesta embranzida inicial es va anar apaivagant, coincidint amb un període d'expansió de la història global que volia donar resposta al procés de globalització en el qual, paral·lelament, s'ha estat premiant la publicació d'articles d'impacte en revistes internacionals per a l'assoliment dels mèrits que ha de reunir un investigador a l'hora de consolidar-se al món universitari. Aquest fenomen ha suposat que les noves generacions d'historiadors vinculats a la universitat hagin de prioritzar unes publicacions que no tenen per què congeniar amb els seus interessos i ha creat, potser, una falsa sensació de desconexió amb la història local.

La realitat és, segurament, ben diferent. Les noves generacions d'historiadors i historiadores segueixen mantenint un

Imatge del Campus Catalunya de la URV, on tindrà lloc el I Congrés de Joves Investigadors en Estudis Locals. Font: Galeria d'imatges de la Sala de premsa (URV).

compromís amb la recerca local i s'estan configurant nous espais, com el I Congrés de Joves Investigadors en Estudis Locals, que tindrà lloc a Tarragona els dies 17, 18 i 19 d'abril. Es planteja la necessitat, una vegada més, de reivindicar la recerca produïda des de l'espai proper, en aquest cas des d'una mirada multidisciplinària.

Els articles que podreu llegir a continuació intenten representar, modestament, l'estat actual de la recerca local per part de joves historiadors i historiadores vinculats a l'àmbit universitari. També volen ser representatius dels temes d'interès, que presenten una simbiosi entre les noves mirades d'algunes línies de recerca més tradicionals, com la història social i la història econòmica (articles de Javier Fajardo i Gabriel Ramon-Molins), al costat d'altres més recents, si bé ja prou consolidades, com la història del gènere, en aquest cas vinculada al moviment obrer (article de Sara Masalias Palou) i d'altres en plena etapa de creixement, com la història ambiental (article de Carlos Moruno). ■

(recerca universitària)

JAVIER FAJARDO. Universitat de València

«ARA OIATS QUÈ US FAN SABER»: LES CRIDES PÚBLIQUES DE LA CIUTAT DE VALÈNCIA A LA BAIXA EDAT MITJANA (SEGLES XIV-XV)

En l'objectiu d'estudiar la construcció i evolució de les identitats nacionals premodernes al conjunt de la Corona d'Aragó, amb especial èmfasi als Països Catalans, l'estudi del poder i, més concretament, de la comunicació política per part del poder té un paper central en l'aproximació a un procés històric tan líquid i esvarós com el de les identitats. No és el tema d'aquest text, però, parlar sobre els debats existents en la historiografia de les nacions. Sí que assenyalarem, no obstant això, que un dels seus grans reptes en l'actualitat és indagar sobre la filtració d'aquests imaginaris, d'aquestes idees, més enllà de les elits socials.

Sovint, una part de la historiografia, especialment la contemporània, ha vist impossible l'existència d'aquesta mena d'imaginari entre les majories socials abans de les revolucions liberals de finals del segle XVIII i principis del XIX i ha

limitat el fenomen, en el millor dels casos, a una classe social privilegiada, completament autàrquica i aïllada de la resta de la societat. En un món capitalista i globalitzat com l'actual, en què les xarxes socials i els mitjans de comunicació mantenen el conjunt de la societat en interconnexió constant, des de les classes populars fins a Elon Musk o Jeff Bezos, les idees i la propaganda política circulen amb completa naturalitat i amb extraordinària immediatesa des dels nuclis emissors, generalment els sectors amb la capacitat d'influència suficient per controlar els canals de comunicació, fins als grups receptors, en aquest cas, el gros de la població.

Lògicament, aquesta connexió immediata de la informació entre el poder i la societat no sempre ha estat així. Com s'ho feien, els diversos poders polítics, per transmetre la informació al conjunt de la població en societats preindustrials

on els canals de comunicació eren tan diferents dels actuals? Una flequera de la València del segle XV, com i quan va assabentar-se de la mort del rei Alfons el Magnànim, l'any 1458, a Nàpols? O que un valencià, Alfons de Borja, membre d'una de les famílies més poderoses de l'aristocràcia local, havia estat elegit papa de Roma, l'abril de 1455? O que Constantinoble, una de les principals capitals de la cristiandat, havia estat conquerida pels otomans la primavera del 1453?

Tots aquests fets, clarament allunyats del dia a dia d'un habitant qualsevol de la València de mitjan segle XV, no restaven desconeguts per la majoria de la població. O, almenys, eren notícies que, d'una forma o altra, tenim constància que circulaven per les places i els carrers de la València del tres-cents i el quatre-cents. Una altra qüestió, lògicament, és el grau d'assimilació d'aquesta informació en circulació. Ara, però, ens centrarem en la posada en circulació d'aquestes notícies, carregades d'intencionalitat i d'ideologia,

Detall d'Alfons el Magnànim al Castell Nou de Nàpols.

Les crides públiques de la ciutat de València són un clar exemple de com la disputa per l'opinió pública es pot trobar molt abans dels segles XVII i XVIII, quan tradicionalment se n'ha situat l'origen.

destinades a crear allò que Michele Olivari va estudiar per a la Monarquia Hispànica dels segles XVI i XVII: una primera i incipient «opinió pública».

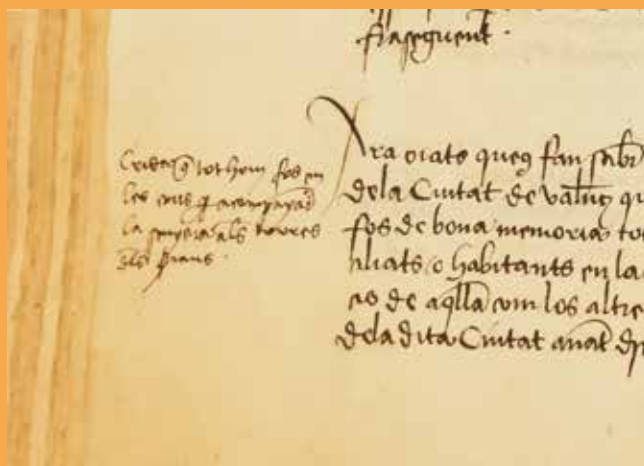
Una de les fonts històriques que ens permet aproximar-nos a aquest fenomen és l'extraordinari registre de Manuals de Consells de la ciutat de València. Com en qualsevol llibre d'actes medieval, hi trobem principalment totes les deliberacions que el govern municipal de la ciutat, en aquest cas els jurats i el consell de la ciutat de València, aprovava i executava, com també les eleccions de les diverses magistratures i, finalment, la transcripció de les conegudes com a «crides públiques», és a dir, aquells pregons que, prèviament redactats i consensuats per l'impulsor corresponent (el consell de València, el governador del regne o el mateix monarca), el trompeta o crida públic de la ciutat s'encarregava de «cridar», és a dir, anunciar públicament, per les principals places i carrers de la ciutat; allò que calia que conegués tothom.

Hem seleccionat una sèrie de volums del registre de Manuals de Consells, de cronologia diversa, que ens permeta constatar la naturalesa d'aquestes crides tant al segle XIV com al XV. Concretament, ens hem fixat en els anys 1332-1337, 1340-1345, 1371-1375, 1408-1412, 1428-1432, 1438-1444 i 1460-1465. L'anàlisi l'hem portada avant complementant la quantificació de diversos aspectes formals amb l'anàlisi qualitativa d'aquells exemples d'especial interès pel contingut. Així doncs, observem com els períodes amb més activitat són els dels anys 1332-1337, amb 96 crides públiques comptabilitzades, i els anys 1438-1444, amb 92. En canvi, el període en què menys n'hem comptabilitzat és el que correspon, precisament, a la crisi successòria de principis del segle XV, el 1408-1412.

Continuant amb l'anàlisi quantitativa, si parem atenció a quins són els moments de l'any més proclius a l'hora de trobar exemples de crides públiques en la documentació, veiem

que són els mesos càlids, amb una mitjana que oscil·la entre 1,2 i 1,6 crides entre els mesos d'abril i octubre. Aquest fenomen ja ha estat vist en altres treballs semblants centrats en la diplomàcia, concretament en el cas de València en l'activitat de correspondència oficial per part dels jurats de València, on també els mesos d'estiu i l'inici de la tardor són els més actius. Quina explicació hi podem donar? Cal recordar que els mesos d'estiu i tardor són els primers mesos del mandat de cada nou govern municipal que, recordem, en el cas de València es renovava majoritàriament per Pentecosta. Per tant, és en aquest moment quan s'aborden principalment totes les qüestions pendents del consell, mentre que els darrers mesos del mandat, febrer i març, són els més discrets, amb l'excepció del mes d'abril, quan tenia lloc una de les princi-

Detall de la crida pública en un dels exemplars dels Manuals de Consells dels anys 1460-1465.

pals festivitats de la ciutat de València, la festa de Sant Jordi, que cada any requeria diverses crides amb què anunciar la festivitat i la normativa relativa.

De fet, les festes serien una de les tipologies de crides públiques al llarg de tota la baixa edat mitjana. No serien, però, les més recurrents. Aquestes serien les de naturalesa normativa, és a dir, la publicació d'ordinacions, al llarg de tota la cronologia però amb especial intensitat en el període 1332-1337, seguides, en segon lloc, per la convocatòria de processons, especialment durant les dècades centrals del segle XV. Per entendre aquests dos fets, cal passar a l'anàlisi qualitativa i atendre el contingut d'aquestes dues tipologies en aquests dos moments històrics. En el primer dels casos, l'extraordinària producció de crides normatives entre 1332 i 1337 respon a la necessitat del govern municipal d'intervenir i regular l'activitat econòmica del moment després del que seria conegut com «lo mal any primer», que al conjunt

(recerca universitària)

dels Països Catalans, especialment al Principat, al regne de València i al regne de Mallorca, seria l'any 1333, anualitat especialment complicada per la carestia i la fam, preludi del que vindria a partir del 1348. Això explica la gran quantitat de crides pregonant normatives relacionades amb el preu de les coses, prohibicions d'exportacions de productes bàsics, com la carn, el peix o el forment, i regulacions en la producció de certes manufactures.

El segon dels fenòmens que constatem és la concentració de crides públiques convocant processons al llarg del quatre-cents. Mentre al segle XIV són testimonials, al segle XV en són la principal causa. Paradoxalment, les raons de fons són semblants al que hem vist al segle XIV: episodis de pestilència i sequera. Efectivament, al llarg dels anys centrals del segle XV, la ciutat de València hauria experimentat períodes recurrents de sequera, amb els efectes que això suposa per a l'abastiment, i episodis més o menys intensos de pesta, amb efectes directes sobre la població. Aquestes dificultats haurien motivat que el consell de València, amb el beneplàcit

del capítol de la Seu, convocara recurrentment processons implorant a Déu la seua benignitat, pluja i salut per a una ciutat que se sentia pecadora i mereixedora de tals càstigs divins. La resta de tipologies, especialment les relatives a les festivitats, convocatòries a host, defensa militar de la ciutat, misses, etc., encara quantitativament parlant quedin lluny de les primeres mencionades, guanyen en importància per mitjà de l'anàlisi qualitativa, com observarem després.

Abans, però, un element també interessant de considerar és qui és el promotor d'aquests pregons. Tot i trobar-se als Manuals de Consells de la ciutat de València, les crides que hi figuren no necessàriament són impulsades pel govern municipal. El rei, el governador, el bisbe, el capítol de la Seu o el mostassaf també consten com a propulsors i autors intel·lectuals. A excepció dels dos últims períodes (1438-1465), en la resta de la cronologia majoritàriament és el consell qui signa les crides. No obstant això, tornem a trobar diferències entre el segle XIV i el XV. Mentre que al tres-cents la major part de les vegades és el consell qui emet les crides, amb percentatges àmpliament per sobre del 50 % i arribant en alguns casos al 80 %, per al període 1408-1432 la proporció no arriba al 50 %. Per què aquest canvi? Perquè al segle XV irromp el capítol de la Seu com l'altre gran promotor dels pregons, siga per a convocar processons demanant pluja contra la sequera, siga per a convocar la festivitat de Sant Jordi, un dels patrons del regne, o la festivitat de Sant Dionís, en record de la conquesta de la ciutat per part del rei Jaume I. Dues festes, aquestes, caracteritzades per una forta càrrega ideològica i religiosa, ja que celebraven la «tornada» de València a la cristiandat i el sotmetiment dels infidels a Crist, en el cas de Sant Jordi com a intermediari diví de la fita, en el cas de Jaume I com a executor.

De fet, si entrem en l'anàlisi qualitativa d'algunes d'aquestes crides, per al cas de la festivitat de Sant Jordi, en totes les ocasions es convoca una processó general per al dia 23 d'abril, declarant el dia festiu i, per tant, estipulant una pena econòmica per a aquells que treballaren al llarg de la jornada. La figura de sant Jordi, però, no només era recordada o reivindicada en la seua festivitat concreta, sinó també després de grans victòries militars per part de la Corona d'Aragó, com fou la reincorporació del regne de Mallorca, l'any 1343, quan el 3 de juny el consell i el bisbe de València convocaven una processó solemne fins a l'església de Sant Jordi en acció de gràcies per la victòria del rei: «anar a la església del benaventurat Sent Jordi, cavaller de Déu, per fer laors e gràcies [...] de la gràcia e victòria que ha donada al senyor rey de la presó de Mallorcha».

Aquesta mena de crides considerem que són les més interessants, ja que permeten conèixer de quina forma el poder polític, en aquest cas el de la monarquia i l'Església, a través del consell de la ciutat de València i la Seu, influïa sobre la

Detall del retaule del Centenar de la Ploma. Foto: Domini públic.

Vista de València al segle XVI per Anton van der Wyngaerde. Font: www.urbanity.com.

societat, anunciant notícies i esdeveniments que legitimaven la seua posició i, en darrera instància –aço és el punt més interessant– en feia partícip la població, de manera que generava un sentiment de comunitat comuna, compartida. Es generava un sentiment d'adhesió que podem qualificar de «nacional». Un exemple il·lustratiu és el de la crida del 29 de juny del 1442 amb què s'anuncià als habitants de València que el seu rei, Alfons el Magnànim, havia conquerit finalment la ciutat de Nàpols: «[...] per contemplació de la gloriosa victòria que'l molt alt senyor rey [...] ha haud de la sua ciutat de Nàpols [...] a exalçament de la reyal Corona d'Aragó».

Deixant de banda la qüestió nacional, cal referir-se a un altre exemple clar del paper que van fer les crides públiques a l'hora de pugnar pel control de l'opinió pública. La Guerra Civil Catalana no només sacsejaria el principat de Catalunya durant els anys seixanta del segle XV, sinó que el regne de València, almenys entre el 1461 i el 1465, també experimentaria una intensa conflictivitat, com a extensió de la crisi política del Principat. La guerra oberta entre el noble aragonès Jaume d'Aragó, amb importants senyories a l'interior del regne de València, i la classe política valenciana generaria un dels episodis que testifiquen la disputa per l'opinió pública. Jaume d'Aragó, qui es posicionaria aviat en el bàndol dels enemics del rei Joan II, faria penjar pels carrers de València pasquins, és a dir, cartells, en favor del príncep de Viana. Ràpidament, el consell de València faria publicar mitjançant crida pública: «[...] que per algunes persones, tement poch a Déu e a la Real maiestat [...], sien stats mesos, posats e afixos per les places, cantons e lochs públics de la dita ciutat certs epitafis e cartells zelants poch, segons la continença de aquells lo que tenguts

són, a Déu e a la prefata magestat del senyor rey e a la conservació de la cosa pública de la mateixa ciutat e regne, per la qual rahó vinga en grandissimo servey de nostre senyor Déu e de la predita real maiestat e en bé e repòs de tots los vassalls del dit senyor saber e sentir qui són les dites persones per què en aquelles se faça lo càstich degut».

Així, Jaume d'Aragó esdevindria un enemic públic per les elits de la ciutat de València fins a agost de 1464, quan una altra crida pública convocà tots els habitants de la ciutat a rebre la «victoriosa Senyera» després de derrotar el rebel aragonès i portar-lo pres junt amb la seua família, mostrant públicament el càstig reservat a aquells que gosaren qüestionar la preeminència del rei.

En definitiva, les crides públiques de la ciutat de València són un clar exemple de com la disputa per l'opinió pública podem trobar-la molt abans del segle XVII-XVIII, quan tradicionalment s'ha situat el seu origen. Ordinacions, convocatòries d'host, celebracions de victòries militars, processons suplicant la pietat de Déu o l'assenyalament d'enemics públics són només uns quants exemples dels diversos aspectes que aquesta tipologia documental ens pot oferir a l'hora de comprendre de quina manera operava l'opinió pública en les societats premodernes dels Països Catalans. ■

(recerca universitària)

GABRIEL RAMON-MOLINS. Universitat de Lleida

ENDEUTAMENT MUNICIPAL I CONJUNTURA ECONÒMICA: LLEIDA DURANT ELS SEGLES XVII I XVIII

L'endeutament municipal ha estat la principal preocupació financera dels consistoris al llarg dels segles. Aquest article intentarà aproximar-se a les connexions entre aquesta problemàtica, materialitzada sovint amb l'acumulació de censals, i els contextos econòmics i polítics que han modelat aquesta dinàmica al llarg dels segles XVII i XVIII.

La lluita persistent dels municipis per finançar-se es remunta gairebé a la mateixa constitució d'aquests durant els segles medievals i es deu tant al sistema fiscal feble que els sustenta com a l'estructura econòmica general. Va ser precisament la falta de recursos crònica que va impulsar l'ús dels censals com a solució, uns mecanismes que van servir tant per fer front a despeses extraordinàries com per afrontar despeses comunes, i fins i tot per pagar els interessos generats per deutes anteriors.

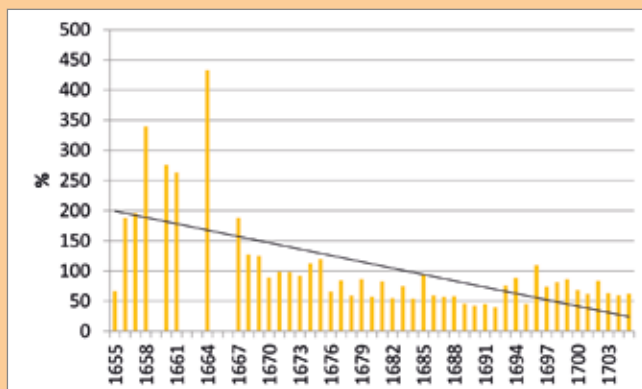
Els censals eren una eina financera consistent en la compra del dret a percebre una renda anual perpètua, que prenia el nom de pensions, i que equivalia al 5 % de l'import d'aquesta compra (del 3 % a partir de 1750). És a dir, un préstec encobert que esquivava la prohibició moral de la usura. A més, donava al censatari (l'endeutat), sempre que complís religiosament el pagament de les pensions, la possibilitat de decidir el moment en què es revertia la transacció retornant el capital inicial (lluïció de censal). Per tant, donava als comuns la possibilitat d'aconseguir liquiditat a uns interessos relativament baixos sense una data de venciment concreta. Amb el temps, els censals s'acabarien fent omnipresents als llibres comptables municipals i esdevindrien més que una simple eina per solucionar un problema conjuntural.

L'evolució dels nivells d'endeutament municipal serveix com a mirall de les circumstàncies econòmiques i polítiques, però també reflecteix unes dinàmiques de les finances públiques no sempre convergents amb les de les finances privades. Durant els segles moderns es van experimentar els efectes devastadors de guerres, postguerres i canvis econòmics i els municipis van haver d'ajustar-se contínuament a aquests desafiaments.

El segle XVII va ser testimoni dels estralls de la guerra dels Segadors i la dura postguerra que la va seguir (acompanyada d'una crisi epidèmica) i el segle XVIII, iniciat també amb un

conflicte bèl·lic i una reforma municipal (més política que econòmica), va veure l'inici de la lenta descomposició dels censals.

Gràfic 1. Percentatge del que suposa el pagament de les pensions en relació amb els ingressos de la ciutat de Lleida (1655-1705)

Font: AML, llibres de capbreus de la Clavaria Major dels anys 1655-1705.

La duresa de la crisi del segle XVII va deixar una profunda empremta en les finances de la ciutat de Lleida. Després de la llarga postguerra dels Segadors, amb el descens de la població, de l'activitat econòmica i, en conseqüència, dels ingressos municipals, molts consistoris, incloent-hi el de Lleida, es van trobar en una situació de fallida econòmica. Aquesta conjuntura econòmica dura i prolongada va portar a una greu situació financera que va requerir solucions immediates.

En aquest context, la ciutat de Lleida va haver de recórrer a concòrdies amb els seus censalistes per garantir una mínima solvència municipal i evitar la fallida total. Aquests acords implicaven quitaments dels pagaments de pensions de censal, és a dir, importants reduccions dels interessos, a canvi de compromisos per part dels municipis de destinar determinades partides d'entrades a retornar el nominal d'alguns títols. Així mateix, es van compensar alguns creditors amb

concessions i noves parts de fruit. En aquest punt, cal dir que una part important dels creditors eren els mateixos consellers municipals, és a dir, que van afrontar aquestes negociacions asseguts a ambdues bandes de la taula de negociació.

Amb tot, es va aconseguir una reducció substancial dels nivells d'endeutament, si bé la millora observada podria ser considerada com l'efecte immediat d'acords puntuals més que una solució estructural a llarg termini.

Malgrat la conjuntura econòmica alcista de les darreres dècades del sis-cents, les finances municipals van seguir sent vulnerables i les concòrdies van esdevenir una resposta imprescindible per fer front als problemes crònics de tresoreria. Aquesta resistència persistent als problemes financers estructurals posa de manifest la dificultat, o fins i tot la manca de voluntat per part de l'elit política, de dur a terme reformes que podrien haver abordat de manera més profunda les causes de fons de la crisi financera del segle XVII a Lleida.

La lluita persistent dels municipis per finançar-se es remunta gairebé a la mateixa constitució d'aquests durant els segles medievals.

En l'àmbit de la regió de Lleida es va experimentar també una expansió econòmica i demogràfica que, tot i tenir repercussions positives en les finances municipals i permetre recuperar alguns ingressos, va comportar una millora més aviat moderada de les finances públiques en comparació amb altres sectors econòmics. Malgrat tot, una anàlisi dels fons de l'Administració dels Aniversaris Majors del Capítol Catedralici de Lleida, que, sens dubte, fou el gran creditor regional, revela una disminució notable de les pensions que cobrava aquesta institució eclesiàstica que, en la majoria de casos, podem vincular a l'aplicació de concòrdies.

Els fons del capítol de la catedral també ens permeten constatar una xarxa creditícia estesa per tota la regió. Observant l'evolució de la comptabilitat capitular, veiem com la dinàmica marcada per la capital es va reproduir en bona part dels comuns deutors de la Seu.

Ara bé, encara que la tendència general sigui la de la reducció de l'endeutament, en analitzar detalladament els comptes de

Un fragment del retaule de la Verge dels Paers.

Foto: Núria Preixens.

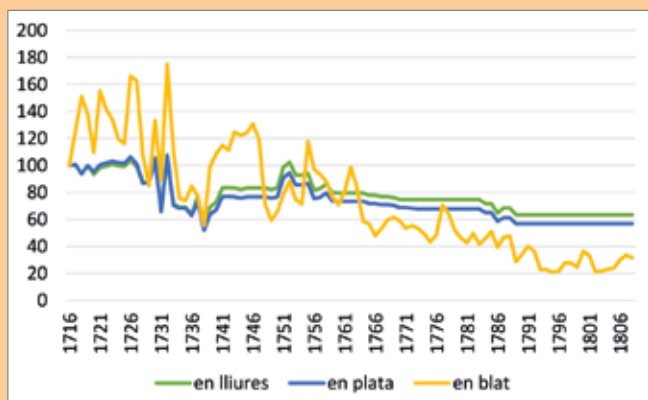

la ciutat de Lleida s'identifiquen diferents persistències de problemes financers, així com una tendència a l'alça de la morositat pública, que contrasta amb la reducció de la morositat privada i que denota que la millora econòmica general no fou tan evident en la millora econòmica del comú.

Pel que fa a la tendència seguida durant el segle XVIII, l'anàlisi dels llibres de comptes de la ciutat de Lleida constata l'estancament del volum total del deute durant la primera meitat de segle, o, en tot cas, una reducció més aviat simbòlica, alhora que l'emissió de nous títols és gairebé residual (possiblement a causa de la nova necessitat de sol·licitar autorització davant la Reial Audiència per vendre nous censals). Així mateix, sí que es produeix una reducció significativa de la partida destinada al pagament de les pensions l'any 1750, quan per reial pragmàtica es redueixen un 40 % (del 5 % al 3 %). Tanmateix, gràcies a la inflació, aquest estancament del deute nominal sí que va comportar una reducció de l'endeutament en termes relatius.

(recerca universitària)

GRÀFIC 2. Evolució del deute per censal dels municipis endeutats amb l'Administració dels Aniversaris Majors del Capítol (índex 100 per 1716) (1716-1808)

Font: ACL, llibres de comptes i capbreus de l'administració dels Aniversaris Majors del Capítol de la Seu de Lleida, ref. 261-264 i 270-282.

L'estudi dels comptes de la ciutat de Lleida durant el segle XVIII l'hem dividit en dues fases, separades per una interrupció documental entre 1754 i 1774. En la primera, observem una major voluntat de disminuir l'endeutament i un pagament més regular de les pensions; en la segona, en canvi, la tendència és d'estabilitat gairebé total del deute. La represa dels registres comptables esdevé particularment interessant, ja que coincideix amb la implementació d'una concòrdia que va implicar, de nou, una reducció significativa de les pensions de censal. Aquest acord, que va sorgir en el marc d'una situació financera precària i que denota la cronicitat d'aquesta crisi, va tenir com a objectiu principal la rebaixa del deute mitjançant la liquidació dels títols. Aquesta estratègia va ser facilitada per la disposició dels creditors a cancel·lar els títols a canvi d'una quantitat inferior al valor nominal, que possiblement s'ajustava més al seu valor de mercat.

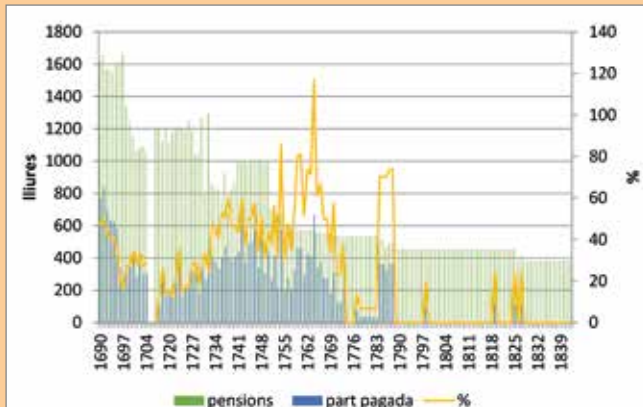
A escala regional, i gràcies a la visió que ens dona l'anàlisi dels fons de l'administració dels Aniversaris del Capítol, observem com es replica la mateixa dinàmica: una tendència a reduir l'endeutament amb aquesta institució (amb una lentitud considerable). Així mateix, la reducció de les pensions de 1750 afecta, i molt, els ingressos d'una institució l'essència de la qual incloïa la voluntat de viure eternament de renda. L'anàlisi regional ens mostra també com, tot i que la tendència general fou d'estabilitat, la desaparició de municipis deutors va anar acompanyada de concòrdies. Les millores de l'economia agrària –base de l'esquema productiu regional– no tenen una translació directa en la millora de les finances municipals. Més que l'interès que pugui despertar l'evolució de l'endeutament global dels comuns (i dels comuns amb

Detall de la façana de la Paeria de Lleida. Fotografia: Núria Preixens

el capítol), resulta d'interès observar també el percentatge de compliment en el pagament de les pensions, que durant el segle XVIII i la primera meitat del XVIII pot tenir una certa correlació amb l'estat de les finances públiques, però també s'ha d'analitzar com a mesura de pressió per forçar nous quítaments. Així mateix, a partir de la segona meitat del XVIII, la vaga en el pagament de les pensions pren una funció política i l'Església sovint en fou la principal afectada.

Gràfic 3. Evolució de les pensions de censal de municipis amb l'Administració dels Aniversaris del Capítol (1690-1842)

Font: ACL, llibres de comptes i capbreus de l'administració dels Aniversaris Majors del Capítol de la Seu de Lleida, ref. 259-264 i 270-290.

CONCLUSIONS

En resum, l'anàlisi de l'endeutament municipal a la regió de Lleida durant els segles XVII i XVIII revela la complexitat de les dinàmiques financeres i polítiques d'aquesta època. El recurs constant als censals com a mecanisme de finançament, tot i proporcionar una solució aparent als problemes immediats, reflecteix la persistència de dificultats estructurals. Les concòrdies amb els censalistes, tot i alleujar temporalment els nivells d'endeutament, es mostren com a respostes puntuals que no aborden les arrels dels problemes.

L'impacte de conflictes bèl·lics, com la Guerra dels Segadors o la de Successió, i les conseqüències econòmiques que en van derivar, posen de manifest la fragilitat de les finances municipals davant de situacions excepcionals. La falta de correlació directa entre l'economia pública i la privada mostra una manca de sincronia entre el creixement d'alguns sectors i la millora de les arques municipals.

Els intents de reduir l'endeutament mitjançant concòrdies i la liquidació de títols són una constant al llarg dels dos segles. Tot i això, aquesta estratègia revela les limitacions de les solucions a curt termini i la incapacitat per part de l'elit política d'abordar reformes estructurals. A més, la vaga en el pagament de pensions pren un caire polític, indicant tensions entre l'Església i els municipis, i és un element fonamental en el procés que porta a la mort dels censals.

En conclusió, l'estudi de l'endeutament municipal a Lleida durant aquest període històric posa de manifest la interconnexió entre factors econòmics, polítics i socials. Aquesta perspectiva complexa ofereix una visió més completa de les dificultats financeres que han marcat la història de la ciutat i la seva àrea, ressaltant la dificultat d'afrontar els desafiaments estructurals. ■

Bibliografia

- J. CASAS I ROCA, *La hisenda municipal catalana. De la baixa edat mitjana a la Revolució Liberal (Segles XIII-XIX)*. Lleida: Pagès Editors, 2015.
- J. DANTÍ I RIU I C. BARBANY I CIURANS, «La hisenda municipal a Catalunya al darrer terç del segle XVIII: La ciutat de Granollers de 1774 al 1793», *Pedralbes: Revista d'història Moderna*, 8-2 (1988), p. 65-74.
- L. FERRER I ALÒS, «Finances i deute municipal a Manresa en els segles XVII i XVIII. L'efecte de la Guerra dels Segadors i de la Guerra de Successió», en M. TORRAS SERRA (ed.), *Manresa, de la Guerra dels Segadors a la Guerra Gran*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages i Ajuntament de Manresa, 2014, p. 113-149.
- A. PASSOLA I TEJEDOR, *Oligarquia i poder a la Lleida dels Àustria: Una èlit municipal catalana en la formació de l'estat modern*. Lleida: Pagès Editors, 1997.

G. RAMON-MOLINS, «Endeudamiento municipal en la región de Lleida a finales del siglo XVII», *Estudios: Revista de Historia Moderna*, 44 (2018), p. 173-196.

G. RAMON-MOLINS, *Viure a Censal. L'endeutament municipal a la regió de Lleida entre els segles XVII i XIX*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2021.

E. VICEDO-RIUS, *Història econòmica de Lleida i de la Catalunya occidental. Territori, societat, condicions de vida i canvi històric (1640-1975)*. Lleida: Pagès Editors, 2021.

M. J. VILALTA ESCOBAR, «Hisenda municipal i arrendaments públics al Balaguer del segle XVIII», *Pedralbes: Revista d'història Moderna*, 8 (1988), p. 75-86.

(recerca universitària)

CARLOS MORUNO. ISOCAC-URV

L'EPISODI DE SEQUERA DE 1817 A CATALUNYA. APORTACIONS DES DE LA HISTÒRIA AMBIENTAL

LA HISTÒRIA AMBIENTAL I L'ESTUDI DE LES SEQUES EN EL PASSAT

La sequera és una qüestió d'actualitat que, malauradament, esdevindrà un fenomen cada vegada més recurrent a causa de l'increment generalitzat de les temperatures com a conseqüència del canvi climàtic antropogènic.

D'episodis de sequera n'hi ha hagut sempre al llarg de la història. L'estudi d'aquests fenòmens des d'una perspectiva històrica permet conèixer com han afrontat les societats humanes els períodes de sequera en el passat en funció del seu desenvolupament tecnològic, però també de les seves creences, especialment quan la incomprensió d'aquests fenòmens

Carro travessant el riu Ter al pas per Girona (1920). Font: Arxiu Històric de la Ciutat de Girona.

en legitimava un origen diví. En una societat tradicional, que basava l'economia en l'agricultura, la sequera era un esdeveniment especialment traumàtic i els pagesos buscaven aixopluc en l'Església, que era la institució encarregada d'explicar aquests fenòmens, així com d'organitzar les rogatives, que eren els actes públics per pregar a la divinitat i que concedís la tan preuada pluja.

La història ambiental ha estat una disciplina historiogràfica que s'ha dedicat a l'estudi de les interaccions entre els humans i el medi des d'una perspectiva eminentment multidisciplinària. Les seves contribucions han tingut un paper crucial en l'establiment d'una base científica que ha ofert evidències empíriques del canvi climàtic, negat fins fa no tant per alguns sectors de la població. El cas que ens ocupa, però, se centra en l'altra cara de la moneda: estudiar els efectes del medi sobre les societats humanes. En concret, es fixa en la sequera continuada que es va produir entre els anys 1812 i 1824, especialment en les seves conseqüències durant un dels anys de major incidència, 1817, conegut com «lo any de la fam». L'estudi de les sequeres i d'aquest tipus de fenòmens meteorològics extrems ha anat evolucionant durant els darrers anys amb l'aparició de noves temàtiques d'interès que plantegen abordar-ne les conseqüències socials, més enllà de l'impacte en la productivitat agrària, que ha estat un dels eixos temàtics predominants des de la configuració de la disciplina.

L'EPISODI DE SEQUERA DE 1817 A CATALUNYA

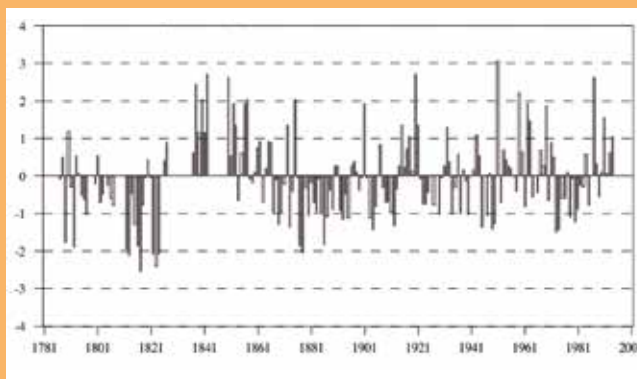
Barcelona és una de les ciutats amb els registres instrumentals més antics de tot Europa, que es remunten fins a finals del segle XVIII, gràcies a la tasca de l'erudit i científic il·lustrat barceloní Francesc Salvà i Campillo (1751-1828). D'aquest període de prop de 250 anys del qual disposem de dades fiables, 1817 segueix sent, avui dia, l'any amb el valor total de precipitacions més baix registrat a la ciutat de Barcelona, amb 197 mm, pràcticament la meitat dels anys recents més secs. L'estudi de les rogatives a diverses localitats de Catalunya ha permès situar un període continuat de manca de pluges entre principis de gener i mitjans de maig, és a dir, un total de quatre mesos i mig en què les pluges foren esporàdiques. Aquest episodi es va donar, a més, en un context determinat per la sequera reiterada que s'experimentà durant els anys anteriors. Durant l'any 1817 se celebraren rogatives del tot excepcionals a diversos indrets de Catalunya, només reservades a moments de gran necessitat. A Tarragona es va treure en processó el braç de santa Tecla, la relíquia més preuada de la ciutat, i es decretaren rogatives diàries a tots els convents des del primer de maig. A Barcelona també s'organitzaren rogatives diàries a la catedral, que van arribar a condicionar la celebració de la Setmana Santa, i s'ordenà la suspensió d'algunes festivitats lúdiques, com el carnaval. En el cas de Girona, també es dugueren a terme rogatives multitudinàries,

com la processó del Sant Crist de la Sang de l'església del Carme al turó del Calvari, que arribà a reunir prop de set mil persones provinents de diverses poblacions de la regió, l'equivalent al nombre total d'habitants de la mateixa ciutat de Girona. La darrera vegada que s'havia produït aquesta processó va ser durant la sequera de 1788, encara avui dia força desconeguda, tot i que va ser un dels desencadenants dels rebomboris del pa (1789), unes revoltes populars que van tenir lloc principalment a la ciutat de Barcelona a causa de l'increment del preu del pa com a conseqüència, en part, de la pèrdua de les collites.

LES CONSEQÜÈNCIES DE LA SEQUERA

La conseqüència més immediata de la sequera va ser la pèrdua de bona part de les collites, que va originar un increment dels preus agraris, especialment del blat, que va arribar a apreciar-se fins a un 40 % en algunes localitats catalanes. L'escassetat de grans va donar lloc a fams que assolaren bona part de l'interior de Catalunya. En algunes regions, com l'Urgell, es visqueren esclats violents, amb l'assalt de graners i partides de rodamons que anaven tombant pel territori en una situació d'extrema indigència i atemorint la població. La conjuntura era de tal gravetat que les autoritats observaven amb gran preocupació la falta de gra no ja per al consum, sinó per garantir la sembra dels camps, que podia arribar a comprometre la collita de l'any següent i perpetuar la crisi de subsistència. Per tal de combatre aquesta situació es prengueren diverses mesures, com la creació, a Lleida, d'una junta de beneficència, que més enllà d'intentar atendre els pagesos que arribaven a la ciutat a la cerca d'almoïna, es preocupà de dirigir-se a les diverses autoritats i companyies comercials per recaptar grans i garantir la sementera.

Precipitació total anual a la ciutat de Barcelona (1786-1994). Font: Barriendos i Dannecker (1999), valors estandaritzats (valor base 0)

La regió de l'Urgell ha estat, històricament, una de les més castigades en època de sequera, especialment fins la

(recerca universitària)

Presa de la séquia del canal d'Urgell al pas per Castellserà, c. 1900.
Font: Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

construcció del canal de regadiu de l'Urgell, que es va dur a terme en diverses fases fins a la inauguració definitiva a mitjan segle XIX. Justament durant aquests anys les autoritats, preocupades per les possibles revoltes populars a causa de la fam i la pèrdua de les collites, adoptaren mesures amb les quals combatre la sequera, de les quals la planificació i construcció de canals de regadiu eren una de les més importants. Per exemple, l'any 1817 es va començar a construir el canal de la Infanta, que s'acabà en un temps rècord l'any 1820, i que contribuï a garantir el reg del pla del Llobregat. Un dels enginyers que va participar en el disseny va ser Agustí Canellas, qui uns anys abans ja havia denunciat la necessitat d'elaborar una carta cartogràfica de tot Catalunya que permetés projectar canals per garantir el reg a tot el Principat. La gravetat de la sequera va fer palesa la necessitat de buscar noves fonts d'abastiment que compensessin la falta de pluges. A Tarragona, Jaume Parcet, cirurgià de marcada tendència liberal i futur alcalde de la ciutat l'any 1839, va decidir presentar a l'ajuntament un memorial titulat «Dissertació hidràulica sobre la font de l'Arrabassada», on plantejava recuperar una font natural que moria en una de les platges de la ciutat. Parcet insistia en la necessitat d'explotar aquest i altres possibles pous i deus per garantir el rec dels cultius de la zona. L'ajuntament de Barcelona va adoptar diverses mesures per tal de gestionar la crisi, especialment després que diversos veïns denunciessin un increment considerable del preu del pa. Aquest increment es devia, més enllà de la carestia, a les dificultats de moldre el blat per la falta d'aigua a bona part dels molins de la ciutat, que eren de tracció hidràulica. A finals d'abril de 1817 l'ajuntament va decidir començar a recuperar diversos molins fariners de tracció animal i va decretar que els particulars que disposessin de molins manuals els havien

de posar a disposició de tots els veïns. També es va arribar a plantejar, encara que fos temporalment, la prohibició de treure farina de la ciutat. L'establiment de molins d'urgència de tracció animal fou un fenomen generalitzat, especialment a les grans ciutats, com Girona, on arribaren grans per moldre des de poblacions tan distants com Arenys de Munt, a seixanta quilòmetres de distància.

L'espai urbà es va veure del tot sobrepassat durant aquests mesos. Famílies senceres van abandonar els camps erms per dirigir-se a les ciutats a la recerca d'almoïna i feina amb què poder subsistir. En el cas de Girona, l'ajuntament va decidir constituir una junta de caritat a principis del mes de maig. Pocs dies després es van començar a constituir olles públiques amb les que es repartien racions de sopa per atendre els pobres. Aquestes racions van durar poc més de 15 dies, ja que la seva principal font de finançament eren els donatius dels veïns, que no donaren l'abast per costejar unes olles amb què es podia arribar a atendre fins a 900 persones un mateix dia. Davant d'aquesta situació, el governador de Girona va decretar l'expulsió dels nouvinguts i es va mostrar contrari a l'adopció d'aquest tipus de mesures, que segons el seu parer afavorien la ganduleria. El governador de Barcelona va procedir de la mateixa manera uns mesos després, quan a principis d'octubre va denunciar la gran quantitat de pidolaires que havien arribat a la ciutat com a conseqüència de la sequera i la pèrdua de les collites i, posteriorment, va decretar l'expulsió de totes aquelles persones que no tinguessin el domicili a Barcelona. A més, el ban que va publicar establia penes de presó per als qui no obeïssin, així com multes a tots els barcelonins que allotgessin nouvinguts a les seves propietats. La manca d'aigua també va originar una conscienciació per la seva gestió i optimització entre les autoritats. A Barcelona s'ordenà la neteja de les séquies i la xarxa de canalitzacions, en gran part deteriorada pels estralls de la Guerra del Francès (1808-1814) i que pràcticament no havia rebut cap atenció des de llavors. També s'adoptaren algunes mesures de racionament, per exemple a finals de març, quan es va acordar reduir el cabal d'aigua destinat a les cases de la Reial Audiència per garantir el subministrament de les fonts públiques de la ciutat. Ja des de finals d'abril els talls en els canals que emanaven del riu Besòs van començar a ser cada vegada més freqüents i el 22 d'abril s'informava que ja no quedava aigua al Rec Comtal. En el cas de Girona, l'ajuntament va presentar una queixa al governador denunciant la poca cura que s'estava tenint en la construcció d'alguns canals a la llera del riu Ter, com al municipi d'Anglès, on la terra era molt porosa i una part important de l'aigua es filtraria al subsol, cosa que reduiria el cabal del riu al pas per la ciutat. L'ajuntament també va posar especial atenció a denunciar una pràctica habitual en temps de sequera per part dels pagesos, l'embussament dels canals per incrementar el

cabal de reg de les seves terres, i s'encarregà de pressionar el batlle d'aigües perquè perseguís aquestes pràctiques i garantís la neteja de la llera del riu.

Durant aquests anys també van ser habituals els conflictes per l'accés a l'aigua. A Girona l'ajuntament es va mostrar contrari a la reclamació d'un veí que pretenia disposar d'accés exclusiu a les aigües pluvials que queien des de la caserna dels Alemanys fins a la baixada de l'escola pia, on tenia una casa amb un hort. L'ajuntament ho va considerar una arbitrarietat, a més de determinar que obrir la porta a la privatització de les aigües pluvials seria una font de conflicte entre els veïns. La ciutat de Tarragona,

Recorregut de la processó del braç de santa Tecla (1817). Elaboració pròpia a partir d'un mapa elaborat per l'exèrcit francès (1811). Font: Arxiu Central de Port de Tarragona.

que es dividia en dos nuclis de població, la part alta i el barri del port, va experimentar un conflicte que va enfrontar-los, quan els veïns de la part alta es negaren a donar accés a la séquia als veïns del port per regar els conreus, tal com era costum.

A TALL DE CONCLUSIÓ

L'episodi de sequera de 1817 va ser el més greu de tota l'època contemporània a Catalunya i va coincidir amb un context de crisi en què els efectes de la Guerra del Francès resultaven encara evidents. La manca de pluges va originar la pèrdua de bona part de les collites en una societat eminentment agrícola, que no disposava dels mitjans per limitar-ne els efectes ni atendre la població rural que va restar en la indigència, com va ocórrer a la regió de l'Urgell. Més enllà de la pèrdua de les collites, la sequera va originar altres problemàtiques no menys importants, com les dificultats per moldre el blat i garantir el subministrament de pa, un aliment bàsic en la dieta de les classes populars. Les autoritats es van veure desbordades per la situació de crisi i van improvisar diverses mesures, sovint contradictòries, per combatre-la en un període en què no existia una xarxa de beneficència que pogués pal·liar els efectes d'una crisi de subsistència d'aquestes dimensions. Bona part de l'atenció dels pobres nouvinguts va recaure entre els veïns benestants dels nuclis urbans, que aportaren donatius i propiciaren el repartiment de racions d'aliments a ciutats com Girona. La manca d'aigua també va originar conflictes pel seu ús i accés i una conscienciació envers l'optimització de les canalitzacions i l'exploració de noves fonts d'abastiment.

Tradicionalment, la disciplina històrica ha mirat de correspondre a les temàtiques d'interès de cada generació. En aquest sentit, la història ambiental s'està constituint com un corrent historiogràfic en auge atesa la conscienciació creixent de la nostra societat en matèria mediambiental. L'estudi d'aquests fenòmens esdevé una eina per conèixer, entendre i prendre consciència del seu impacte en el nostre present, però també en el nostre passat. ■

Bibliografia

M. BARRIENDOS, «La climatología histórica en España. Estado de la cuestión de una realidad ante los retos del siglo XXI», *Índice Histórico Español*, 113 (2020), p. 25-50.
M. BARRIENDOS i A. DANNECKER, «La sequía de 1812-1824 en la costa central catalana. Consideraciones climáticas e impacto social del evento», en RASO i MARTÍN-VIDE (eds.), *La climatología española en los albores del siglo XXI, aportaciones presentadas al I Congreso de la Asociación de Climatología*. Barcelona: Publicaciones de la Asociación Española de Climatología, 1999, p. 53-61.
M. A. MARTÍ ESCAYOL, «La història ambiental als països de parla catalana», *Catalan Historical Review*, 12 (2019), p. 151-163.
C. MORUNO, «Quan l'aigua és un bé escàs. La crisi de 1817 a la ciutat de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 63 (2023), p. 241-260.

C. MORUNO, «La sequera de 1817 a Catalunya. Abast i conseqüències socials en un context de postguerra», *Estudis d'Història Agrària*, 32 (2020), p. 97-113.

K. POMETTI, «Fiebres, salubridad e inestabilidad ambiental en el contexto de la Megadrought: el caso de Barcelona (1815-1818)», *Amnis*, 19 (2020), p. 1-12.

M. SATORRAS, «Terrassa i l'aigua escassa: un repàs a tres segles de sequeres (1600-1870)», *Terme*, 33 (2018), p. 79-107.

R. TRIGO ET AL., «Iberia in 1816, the year without a summer», *International Journal of Climatology*, 29 (2009), p. 99-115

(recerca universitària)

SARA MASALIAS PALOU. ISOCAC-URV

OBRERES TARRAGONINES EN EL TARDOFRANQUISME

En les darreres dècades, hi ha hagut un interès creixent pel paper de les dones en els processos històrics, però el coneixement de la participació i l'agència d'aquestes en el sindicalisme i les relacions laborals encara és una tasca pendent. La figura de l'obrer en la tradició historiogràfica es correspon amb la generalització d'una experiència masculina, que torna invisibles altres formes de lluita i vida obreres. Aquest fet dificulta l'enquadrament de les dones com a subjectes protagonistes d'una reivindicació obrera, tradicionalment masculina en el relat dominant. No obstant el buit, existeixen nombrosos estudis sobre la participació de les dones en el moviment obrer i sindical que han fet visibles les dones com a subjectes de la vida sindical i les protestes col·lectives.

Com han apuntat diverses autores, les relacions de gènere i la masculinització dels sindicats van generar altres espais i models de protesta en les dones obreres. En molts casos, l'acció col·lectiva de les dones pren formes diferents de la dels homes, a causa dels rols de gènere i els espais atribuïts, dins d'altres xarxes més informals. En aquest sentit, la protesta de les treballadores va travessar els murs de la fàbrica, ja que més enllà de l'organització per les condicions laborals van lluitar per la dignificació de les condicions de vida.

LA CIUTAT EN TRANSFORMACIÓ

Entre el 1960 i el 1975, Tarragona va experimentar un seguit de transformacions econòmiques, socials, demogràfiques, polítiques i culturals que van modificar la morfologia de la ciutat. El canvi econòmic va ser intens, en paral·lel al cicle expansiu europeu: un creixement de la indústria i del sector serveis en detriment de l'agricultura, un salt en la producció amb l'adquisició de tecnologia i un augment de la renda disponible. Això va permetre incrementar el consum familiar i mantenir els nivells de demanda. La modernització socioeconòmica va comportar moltes novetats com la industrialització, la urbanització, la provisió d'equipaments, l'inici de la societat de consum, la millora en el nivell de vida i el boom turístic. Les condicions econòmiques i la demanda de mà d'obra va atreure moltes persones de pobles propers i d'altres regions de l'Estat espanyol. Tarragona va viure una allau migratòria sense precedents. La ciutat va passar de 43.519 habitants el 1960 a 100.786 el 1975. Aquest fenomen social i demogràfic va canviar el paisatge urbà. El creixement i l'expansió van presentar greus desequilibris, amb una concentració de

la població sense planificació urbana ni territorial i una proliferació de nuclis de barraques. El resultat va ser una ciutat poc vertebrada, amb una perifèria desordenada, desproveïda i mal comunicada amb el centre urbà.

Gran part d'aquesta població activa ingressava al mercat laboral a través de les noves fàbriques i moltes dones van dedicar-se al peonatge industrial. La més important de la ciutat durant anys va ser la Fàbrica de Tabacs, amb una llarga tradició de treball femení; destaca també la fàbrica de galetes Loste, amb molta ocupació de noies joves. Altres fàbriques amb majoria femenina van ser la multinacional alemanya Seidensticker-Valmeline —on el 95 % dels llocs de producció eren ocupats per dones, joves, migrades— i la Bic Laforest, de bolígrafs. Moltes operàries van treballar a Interflama, que fabricava encenedors, i a la Song-Alena, una fàbrica de fusta i contraplacats, on les dones, majoritàriament joves, eren catalogades com a aprenents. Finalment, hi havia la Reycon, una empresa petita on les dones feien treballs semblants als dels homes, però hi havia una diferència significativa en els salaris.

Treballadores de la Bic Laforest. Any 1965. Font: Tarragona Antiga.

LA FORJA DEL CONFLICTE

El catolicisme social de tradició obrerista i els grups de joves van tenir una importància cabdal com a espais de sociabilitat i presa de consciència de moltes activistes, que més endavant van polititzar-se i formar part d'organitzacions polítiques i sindicals. Així doncs, van ser espais de conformació de la identitat obrera en els inicis de les trajectòries militants.

Les formes de treballar i les condicions de vida als barris obrers van contribuir a desenvolupar valors col·lectius sota l'impuls del moviment obrer i veïnal. D'una banda, les mobilitzacions al voltant de l'espai vivencial, les condicions de vida i l'habitatge van ser importants en la configuració de la classe treballadora. En els barris es veuran les primeres formes de sociabilitat i autoorganització col·lectiva. Moltes dones dels barris tenien un estil de vida comú: eren joves, procedents de l'onada migratòria, solteres i operàries de les fàbriques. Aquests aspectes compartits van afavorir l'enfortiment dels llaços de solidaritat i la participació en la vida comunitària. D'altra banda, la feina va ser la base de l'experiència obrera i l'espai de socialització. També va ser el lloc de la concreció de les idees, de la consciència col·lectiva i de l'organització. Les mancances compartides facilitaven articular demandes i els vincles de confiança entre les treballadores van ser la clau dels assoliments de la lluita obrera. Les accions col·lectives a les fàbriques i als barris van dotar les treballadores d'un sentiment de xarxa i comunitat.

LES DONES AL CAPDAVANT DE LES LLUITES OBRERES

En un inici, els conflictes van ser més informals i espontanis, responen a necessitats puntuals de lluita. Però es van anar polititzant ràpidament i es van centrar en la millora de les condicions laborals i salarials. En aquest cas, ens fixarem en la lluita en sectors amb més mà d'obra femenina, que va definir el caràcter dels conflictes laborals.

Els primers exemples de reclamacions laborals encapçalats per dones se situen als anys seixanta. El 16 de març del 1963, cent treballadores de Tabacalera van fer una concentració per protestar contra les condicions salarials a Sindicatos. Dos anys més tard, les treballadores de la Seidensticker protagonitzaven mitja jornada d'aturada perquè l'empresa havia anunciat la divisió de la jornada laboral, quan sempre havia estat continuada. La multinacional va acomiadar una treballadora de manera improcedent, però la solidaritat entre companyes va fer que la readmetessin. Una altra fita important a la ciutat va ser la creació de la comissió de dones de Bonavista, una de les primeres experiències organitzatives als barris. L'any 1967 es va fer pública i una comissió de vint-i-dues veïnes es va dirigir a l'alcalde de Tarragona per tal de reclamar serveis públics. Entrats els anys setanta la conflictivitat va ser ininterrompuda. El moviment obrer estava reconfigurat, l'acció col·lectiva de la classe treballadora es feia visible i les reivindicacions estaven presents en diferents fàbriques. Les treballadores van participar en conflictes de gran intensitat fins al 1976-1977. Els motius principals eren de caràcter primari: augment salarial, contra les sancions i els límits de producció alts, per demanar més seguretat i higiene, i, també, contra la carestia de la vida. Un cas de lluita obrera rellevant va tenir lloc l'any 1972 a la Seidensticker. Davant de les negociacions sense acord del

Conveni Provincial del Tèxtil, la totalitat de la plantilla femenina va decidir treballar a ritme lent durant vint-i-un dies.

Equip de bàsquet de la Fàbrica de Tabacs de Tarragona. Anys seixanta-setanta. Font: Tarragona Antiga

Més endavant, el novembre del 1973 va ser molt combatiu: les treballadores de la Tabacalera i de la Song-Alena es declararen en vaga i ocuparen els menjadors de les fàbriques durant una setmana. Les dones van ser les protagonistes i líders del conflicte contra els ritmes de treball, les condicions i les primes. Les operàries de l'Alena —que mentre va durar la vaga es reunien a l'església de Bonavista— van veure satisfetes algunes de les seves reivindicacions. No obstant això, mesos més tard, la direcció va sancionar i acomiadar diverses treballadores que havien destacat en la vaga.

L'any 1974 va ser un any de molts conflictes laborals i es va començar a celebrar de manera regular el Primer de Maig. Arran de la negociació del conveni propi a l'empresa tèxtil Valmeline, durant el mes de juliol, les treballadores van decidir parar la fàbrica com un element de pressió per exigir un salari igual i fix. Després de rebre diferents sancions i acomiadaments, la plantilla femenina va continuar la vaga i va ocupar la nau. Les treballadores van cercar el suport d'altres fàbriques de la ciutat, que van manifestar la seva solidaritat. El conflicte es va resoldre el setembre amb la readmissió de les acomiadades i la represa de les negociacions pel conveni col·lectiu. Durant aquest temps, l'empresa va romandre sense activitat. Així va passar a ser la vaga obrera més estesa de tota la dictadura a la ciutat: setanta dies amb la fàbrica aturada. La victòria moral i organitzativa d'aquesta vaga va reforçar els vincles forjats entre les treballadores. Les dones de Valmeline van ser un dels principals referents del moviment obrer i van contribuir a assumir les dones com a model de lluita per a tota la classe obrera.

(recerca universitària)

Manifestació de solidaritat amb les sancionades i acomiadades de la Valmeline. Any 1974. Font: Fons Treballadores-Valmeline (1961-1980)

La tardor calenta arribà a la ciutat. Les treballadores d'Interflama es van concentrar al menjador contra la carestia de vida, per la seguretat i la higiene i per la millora de les seves condicions. Les operàries de la Bic Laforest van protagonitzar una aturada d'una hora contra les condicions laborals. A més a més, les treballadores de la Loste es van manifestar i van crear una comissió de dones amb un programa reivindicatiu per negociar amb direcció. Les operàries reclamaven una pujada del sou, millores en l'estructura de la fàbrica i en les condicions de treball i, alhora, es queixaven de l'augment del cost de vida. L'empresa es va negar a acceptar-les com a interlocutores vàlides. Així doncs, la plantilla femenina va emprendre una vaga el 22 i 23 d'octubre. Les treballadores d'Interflama s'hi solidaritzaren. Al novembre, ambdues fàbriques van sancionar i acomiadar nombroses treballadores protagonistes.

El novembre va continuar combatiu. Les obreres de la Reycon van declarar-se en vaga per l'augment salarial i per reclamar serveis d'higiene femenins. Aquesta mobilització es va saldar amb la suspensió de feina i sou durant vint-i-cinc dies a trenta operàries. De fet, durant aquell any el corresponsal de Tarragona informava que el personal femení era el que creava més problemes laborals.

Durant aquest període, altres àmbits laborals amb molta presència femenina també van protagonitzar nombrosos conflictes laborals. La lluita va arribar als sectors de l'administració, l'educació, la sanitat, la banca o els supermercats. Així mateix, les dones van liderar iniciatives i reivindicacions per a la millora de la ciutat i la dignificació dels espais de vida:

reclamaven ambulatoris i llars d'infants als barris i boicotejaven l'augment de preu dels autobusos.

En aquest procés de politització i conformació d'identitats es van anar configurant altres espais com els grups autònoms de dones. El Moviment de Dones de Tarragona —que més endavant es formalitzaria com a Bloc Feminista— i l'Assemblea Catalana de la Dona van posar les bases per a la creació d'una alternativa social i política a la ciutat des del feminisme. De la mateixa manera, en els sindicats, partits i organitzacions polítiques van començar a aparèixer seccions i secretaries de les dones per introduir reivindicacions feministes, com la igualtat en l'àmbit laboral i la legislació no discriminatòria cap a les dones. El moviment feminista va tenir la capacitat de fer sortir a llum noves reclamacions i va situar al centre de l'agenda política i pública qüestions considerades d'àmbit privat.

MEMÒRIES COL·LECTIVES

En el panorama general de consciència lluitadora, va resultar significativa la creixent participació i el protagonisme de dones treballadores en aquests processos de vagues, assemblees i coordinadores, ja que va contribuir a superar la seva invisibilitat i subsidiarietat en les lluites obreres. La militància de les dones va tenir horitzons socials i polítics diversos: van participar en el moviment clandestí antifranquista, es van organitzar als seus llocs de treball, es van mobilitzar als barris i van crear una acció pròpia com a dones. La militància va oferir espais mixtos de socialització i espais propis que anaven més enllà

de l'activitat política: espais més amplis de col·lectivitat, fora de centre de treball, com ara festes, excursions, activitats i sopars, on es forjaven i s'enfortien els vincles de companyonia. Al mateix temps, la presa de consciència individual i la construcció d'una identitat col·lectiva com a dones va assentar les bases per la construcció del moviment feminista. Les dones van tenir un paper clau en la conformació de les identitats obreres. La seva capacitat d'organització va ser enorme, així com la manera de crear comunitat. Elles van entendre el malestar com una problemàtica comuna, des de les condicions laborals de la fàbrica a les afectacions dels barris. Molt sovint les dones van ser les iniciadores de campanyes relacionades amb tot allò que afectava la vida quo-

Trobada festiva de les treballadores de Valmeline. Any 1974. Font: Fons Treballadores-Valmeline (1961-1980)

Bibliografia

- J. BABIANO i J. A. PÉREZ, *Del hogar a la huelga: trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*. Madrid: Los Libros de la Catarata, 2007.
- C. BORDERÍAS i J. HURTADO (coord.), *Dones, treball i sindicalisme a Catalunya (1939-1978)*. Barcelona: Cipriano García, 1999.
- P. DÍAZ SÁNCHEZ, «La lucha de las mujeres en el tardofranquismo: los barrios y las fábricas», *Gerónimo de Uztariz*, 21 (2005), p. 39-54.
- M. DUCH i T. CAROT GINER, *República, dictadura i democràcia*. Lleida: Pagès Editors, 2012.
- M. DUCH i M. FERRÉ, *De súbdites a ciudadanas*. Tarragona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili, 2016.
- C. FERRER GONZÁLEZ, *Sota els peus del franquisme: conflictivitat social i oposició política a Tarragona 1956-1977*. Tarragona: Arola, 2018.
- C. FERRER GONZÁLEZ, «Las batas rojas de Valmeline (Tarragona, 1974) Trabajadoras, huelguistas y referentes del movimiento obrero», *Historia del Presente*, 30 (2017), p. 125-142.

Les seves lluites van estar relacionades amb la producció però també amb el paper de garants de la supervivència familiar. D'aquesta manera, les barreres que separaven l'espai públic del privat s'anaven desdibuixant. Elles van contribuir a fer l'espai urbà més habitable, més just i més lliure.

tidiana: serveis, habitatge, planificació urbanística i seguretat. I, ahora, van plantar cara al règim laboral: posant-hi el cos, negociant amb les autoritats i vetllant pel benestar de les famílies. Les accions col·lectives van ser diverses. Des de la vaga fins a l'ocupació de les fàbriques, des del treball lent fins a les manifestacions públiques, des del tall de carreteres fins al tancament als menjadors.

La lluita de les obreres tarragonines va deixar una empremta en la memòria col·lectiva. La militància i l'organització van suposar una fita en les seves vides i van contribuir a l'enriquiment de la seva visió del món. ■

- A. DE LA FUENTE BENITO, *Una historia de dones en lluita*. Tarragona: Arola i URV, 2019.
- P. A. HERAS CABALLERO, *La oposición al franquismo en las comarcas de Tarragona (1939-1977)*. Tarragona: El Mèdol, 1991.
- R. GABRIEL i S. MASALIAS, *La fàbrica de tabacs de Tarragona*. Tarragona: Arola, 2023.
- N. VARO MORAL, *Las militantes ante el espejo: clase y género en las CC.OO. Del área de Barcelona, 1964-1978*. Barcelona: Fundació Cipriano García, 2014.
- C. G. VILLAR, *Dones, treball i sindicalisme a Catalunya (1939-1978)*. Barcelona: Cipriano García – AHCONC, 1999/2000.

Prensa: *Información Obrera, Treball, Demà, Lluita, Tarragona Municipal, Luchas Obreras, Diario Español*.

(patrimoni)

ALBERT CASSANYES ROIG. Universitat de les Illes Balears

LES CLAUS DEL REGNE DE MALLORCA: EL PATRIMONI PERDUT DE LA GERMANIA

El trienni 2021-2023 ha estat farcit d'actes de tota mena (conferències, congressos, exposicions, publicacions científiques i de divulgació, concerts, representacions teatrals, etc.) per commemorar el cinc-cents aniversari de la Germania mallorquina, que va ser un dels episodis més destacats de la història de l'illa. Fou una revolta protagonitzada, majoritàriament, per menestrals i pagesos que s'alçaren al crit de «Pac qui deu» per denunciar la mala situació econòmica i social del regne de Mallorca i les conseqüències que en patien. Durant dos anys llargs, els agermanats controlaren l'illa de Mallorca i emprengueren una sèrie de reformes que pretenien resoldre els problemes seculars del deute públic i el repartiment de la fiscalitat. Però la Germania no va triomfar, ja que l'emperador Carles V envià un exèrcit que sufocà amb les armes el moviment agermanat.

El gener de 1523, amb la Ciutat de Mallorca assetjada per les tropes reialistes, els agermanats enviaren al monarca un present que simbolitzava la fidelitat del regne de Mallorca al rei. Es tractava de dues claus d'or finament treballades, esmaltades, amb els escuts del regne de Mallorca i de l'emperador –realment, el blasó dels Reis Catòlics– i sengles inscripcions relatives a la lleialtat al monarca. Però Carles V rebutjà el present, que retornà a l'illa. Una vegada acabada la Germania, els

jurats de la ciutat i el regne de Mallorca entregaren les claus al lloctinent general, Miguel de Gurrea, que havia treballat per sufocar el moviment des del seu inici. Tot i que el rei requeri al lloctinent que li enviés les claus, Gurrea no les va arribar a enviar mai i romangueren en mans dels seus descendents. Comença, en aquest moment, la confusa història de les claus del regne de Mallorca. Les peces haurien romàs dins la família Gurrea fins al segle XIX, quan haurien estat adquirides pel comerciant Gabriel Josep Fuster Pomar que, al seu torn, les hauria venudes al baró Alphonse de Rothschild, en una data indeterminada de mitjan segle XIX. Els Rothschild conservarien les claus durant cent cinquanta anys: cap al 1982 eren a Israel i formaven part de la col·lecció d'art de Betsabé de Rothschild. Fou en aquest moment que Eulàlia Duran les donà a conèixer mitjançant la publicació d'un article a la revista *Serra d'Or*.¹ Després de la mort de Betsabé de Rothschild, esdevinguda el 1999, la seva col·lecció d'art fou subhastada per la prestigiosa casa Christie's; les claus constituïren els lots 61 i 62 i foren venudes per més de quinze mil i dotze mil lliures, respectivament.²

En el marc de la commemoració del cinc-cents aniversari de la Germania, l'aleshores regidor d'Educació i Política Lingüística de l'Ajuntament de Palma, Llorenç Carrió, es proposà

La clau del regne de Mallorca que es va exposar a l'Ajuntament de Palma. Fotografia de l'autor.

recuperar les claus del regne de Mallorca, atès que constituïen una de les escasses restes materials de la Germania. A aquest efecte, s'inicià una tasca de recerca que permeté la localització d'una de les claus a Dallas (Estats Units); un joier d'aquesta ciutat l'havia adquirida a la persona que l'havia comprada en la subhasta. L'Ajuntament de Palma signà un conveni amb l'actual propietari de la clau pel qual la peça viatjaria a Mallorca per ser estudiada i exposada durant un any. A fi de garantir-ne la salvaguarda, la corporació municipal quedà obligada a abonar un total de 40.000 euros en cas que la clau sofria algun desperfecte durant l'estada a l'illa.

La clau arribà a Mallorca a principis d'agost de 2022 i va ser presentada als mitjans de comunicació en un acte que tingué lloc a la mateixa Sala de Plens de l'Ajuntament de Palma. Tot i que els diferents indicis i la bibliografia —especialment els estudis duts a terme per Eulàlia Duran i el P. Gabriel Llompart—³ assenyalaven que les claus que havien pertangut a la família Rothschild eren les originals del segle XVI, l'equip de govern va designar una comissió tècnica encarregada d'estudiar la peça i establir-ne la cronologia. L'equip tècnic era integrat per Elvira González (que el coordinava), Letizia Arbeteta i el joier Lluís Forteza, a més del fotògraf Toni Málaga.

Els dubtes sobre la veracitat de les claus apareguren ben aviat. Ja amb anterioritat a l'arribada de la peça, l'historiador de l'art Marià Carbonell afirmà que la clau era una reconstrucció historicista. També el cronista de la ciutat de Palma, Bartomeu Bestard, sospitava que la clau era vuitcentista, però elaborà un informe favorable al trasllat de la peça perquè pogués ser estudiada.⁴ L'octubre de 2022, la comissió tècnica va concloure que la clau era un historicisme del segle XIX i aventurà la possibilitat que l'autor de la peça fos el joier Reinhold Vasters, que l'hauria fabricada a instància del baró Rothschild.⁵ La publicació dels resultats va provocar una campanya d'alguns mitjans de comunicació contra l'equip de govern del consistori i, sobretot, contra el regidor Llorenç Carrió, que hagué de comparèixer al ple municipal a petició del grup municipal de Vox per explicar la qüestió de «la falsa llave del Reino de Mallorca» (a la qual també es refereix com a «llaves fake»)⁶. No obstant això, experts i col·lectius consideraren que, encara que la peça hagués estat produïda al segle XIX, no per això es perdia el seu valor. Així, la Comissió Cívica Germanies 500 va emetre un comunicat on indicava que la recreació de la clau s'emmarcava en un context històric de recuperació de la Germania mallorquina, i que coincidí amb fets com la designació de Joanot Colom com a fill il·lustre de la ciutat de Palma, que tingué lloc el 1841.⁷ També el doctor en història Gabriel Ensenyat reivindicà el valor de la clau, tot i ser un historicisme, i lamentà el despropòsit de desqualificacions que sorgiren a partir de la publicació de l'informe.⁸

En definitiva, el cas de les claus del regne de Mallorca provocà un debat molt viu tant en les institucions mallorquines com en la mateixa societat. Així, alguns se sentiren enganyats i negaren el valor a les peces pel fet de ser recreacions historicistes. D'altres, en canvi, consideraren que la pretensió de recrear les claus de la Germania, símbols d'un dels esdeveniments més rellevants de la història mallorquina, ja les vinculava amb el moviment agermanat i, per tant, havien de ser adquirides per les institucions. En tot cas, ni l'Ajuntament de Palma ni el Consell Insular de Mallorca van arribar a comprar la clau, que fou retornada a Dallas. És probable que es perdés una oportunitat única d'integrar una peça de la Germania en el patrimoni historicoartístic mallorquí.

Notes

1. E. DURAN, «Les claus del regne de Mallorca», *Serra d'Or*, 282 (març 1983), p. 141-144.
2. Podeu veure les fitxes de les claus al web de la casa Christie's: https://www.christies.com/lot/lot-1938967?ldp_breadcrumb=back&intObjectID=1938967&from=salessummary&lid=1 i https://www.christies.com/lot/lot-1938968?ldp_breadcrumb=back&intObjectID=1938968&from=salessummary&lid=1 (consulta: 31/7/2023).
3. G. LLOMPART, «Dos obras de arte significativas de la Germania mallorquina», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 17 (2007), p. 19-35.
4. C. ROS, «Experts dubten que les claus del Regne de Mallorca siguin autèntiques», *Ara Balears*, 12 de març de 2021, https://www.arabalears.cat/cultura/experts-dubten-claus-regne-mallorca-siguin-autentiques_130_3899718.html (consulta: 31/7/2023).
5. M. VICENS, «El traslado a la isla de la falsa llave del Reino de Mallorca costó 7.000 euros a Cort, que además la aseguró por 40.000 euros», *Diario de Mallorca* (20 d'octubre de 2022), <https://www.diariodemallorca.es/palma/2022/10/20/traslado-isla-falsa-llave-reino-mallorca-7-000-euros-seguro-4-000-euros-77496390.html> (consulta: 31/7/2023).
6. Acta de la sessió del ple, 27 d'octubre de 2022, <https://www.palma.cat/documents/39028/12262412/20221027+Acta+n%C3%BAm.+15.pdf/9fd53066-749a-3cb3-b408-71dfeb-6f7788?t=1682586977294> (consulta: 31/7/2023), p. 106-110.
7. «Germanies 500: "La clau, encara que sigui una recreació, és digna de formar part del patrimoni historicoartístic de Mallorca"», *dBalears*, 27 d'octubre de 2022, <https://www.dbalears.cat/balears/balears/2022/10/27/372719/germanies-500-clau-encara-sigui-recreacio-digna-formar-part-del-patrimoni-historicoartistic-del-poble-mallorca.html> (consulta: 31/7/2023).
8. G. ENSENYAT, «La clau del regne de Mallorca. Una polseguera d'infim voltatge», *Frontissa. Publicació digital de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana*, 23 de novembre de 2022, <https://www.frontissa.cat/opinio/79378/la-clau-del-regne-de-mallorca-una-polseguera-dinfim-voltatge> (consulta: 1/8/2023).

(ressenyes)

Xavier FERRÉ TRILL

Orígens de les Assemblees Intercomarcals d'Estudiosos: un moviment comarcalista (1950-1966)

Benicarló: Onada Edicions, 2023. Col. Biblioteca La Barcella, 42. Pròleg de Josep Santesmases. 266 pàgines.

Aquest era un llibre del tot necessari. Cal felicitar l'Institut Ramon Muntaner i la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana per la iniciativa de promoure'l juntament amb la Cartoteca de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, receptora del fons bibliogràfic i documental de Josep M. Domènech i Fargas.

El llibre s'ha beneficiat de la perícia de Xavier Ferré, un historiador del tot acreditat en les recerques sobre sociabilitat i cultura política a la Catalunya contemporània. És una obra doblement rellevant, tant des de la perspectiva de la història de la historiografia a Catalunya com des de la història cultural del període franquista, en la línia de Miquel Àngel Marín Gelabert (*Los historiadores españoles en el franquismo, 1948-1975. La historia local al servicio de la patria*). En aquest darrer sentit, el llibre reforça el que altres estudis han confirmat: que la història cultural del període franquista no va ser un erm. Malgrat la grisor ambiental de la dictadura, de la mà de la resistència cultural (i sovint política) es produí una clara renovació del panorama cultural, més enllà de Barcelona, la gran capital. El llibre, a més, ofereix materials diversos que permeten reflexionar sobre el polièdric món de les identitats socials, múltiples i creuades, ja siguin de base local, comarcal, provincial, regional o nacional (tant en clau catalana com espanyola). Moltes vegades el catalanisme va emprar les assemblees com a eina de resistència cultural en la mesura que el franquisme (de manera errònia) podia considerar que les identitats locals o comarcals podien servir per neutralitzar o diluir la identitat nacional de signe catalanista. El llibre de Xavier Ferré ens il·lumina sobre qüestions del tot significatives i rellevants de les Assemblees Intercomarcals d'Estudiosos. Primer, ens mostra el paper de lideratge que va tenir el geògraf i excursionista Josep Iglésies (1902-1986) en les primeres assemblees; la figura d'Iglésies va permetre enllaçar les Assemblees amb el moviment comarcalista republicà liderat per Pau Vila, no debades també va participar com a tècnic de la ponència de la divisió comarcal. Per Josep Iglésies les assemblees havien de contribuir a contrarestar la macrocefàlia barcelonina i permetre als estudiosos locals sortir del seu aïllament, solitud, atomització i falta d'orienta-

cions metodològiques. És per això darrer que Josep Iglésies va presentar a la Primera Assemblea de Martorell (1950) el seu celebrat *Índex elemental de matèries i punts de vista geogràfics per a facilitar l'estudi d'una localitat catalana*.

En segon lloc aquest volum posa de manifest l'esforç de figures com Agustí Duran i Sanpere (1887-1975) o Josep de Calassanç Serra i Ràfols (1902-1971) per articular el món dels centres d'estudis amb els museus locals, especialment importants en la xarxa de ciutats mitjanes.

En tercer lloc, són molt rellevants les consideracions que es fan sobre la sociologia històrica del món dels estudiosos. Consideracions del tot ben diagnosticades pel preciós i viu retrat que en feu l'arquitecte lleidatà Joan Bergós: «uns, al temps que exerceixen de metge, advocat, regeixen una indústria o un comerç o són simplement funcionaris d'un organisme públic o empleats d'una empresa privada, surten a les festes vers les muntanyes per entaforar-se a les profunditats de coves, a la recerca d'unes restes prehistòriques [...]».

Finalment, i en quart lloc, l'autor assenyalava amb finesa analítica el que per a mi és més important del moviment de les Assemblees: el fet que no van quedar desconnectades del món acadèmic i universitari. Van ser molts i significatius els professors universitaris que en algun moment hi mantingueren una relació activa. Seria el cas d'Emili Giralt, Joan Mercader, Manuel Riu o Jordi Nadal Oller. Sens dubte, la renovació (o revolució) historiogràfica que venia de la mà dels *Annales* (a través de Jaume Vicens Vives) hi va tenir un paper clau. Si es volia anar més enllà de la història política i institucional hegemònica fins aleshores, calia cercar altres vies metodològiques i altres fonts documentals. Els arxius locals (ja fossin municipals, notariais o eclesiàstics) serien decisius en aquesta tasca.

Ara només cal que Xavier Ferré (o algú altre) continuï la tasca: estudiar les assemblees fins al seu darrer any, el 2001.

JOAQUIM M. PUIGVERT SOLÀ. UdG

**Ramon ARNABAT MATA i
Guillem PUIG VALLVERDÚ**
**Les col·lectivitats
agrícoles al Penedès
(1936-1939)**

Vilafranca del Penedès: Institut
d'Estudis Penedesencs, 2023.
Núm.233.

Aquesta obra és el resultat, per una banda, d'una recerca general sobre les col·lectivitats agrícoles a la Catalunya de la Guerra Civil espanyola (1936-1939) i, per l'altra, d'una investigació específica sobre aquest fenomen al territori penedesenc. Hi podem identificar tres grans objectius: reconèixer el Penedès com un espai on es donà aquesta dinàmica; recuperar i analitzar la pràctica col·lectivitzadora com a projecte emancipatori, i reivindicar la memòria de la pagesia del moment, sovint menystinguda com a agent transformador.

El llibre emmarcat en el projecte *Tots els noms*, consta de cinc apartats, que comencen amb un capítol a tall d'introducció i un de context general dedicat al primer terç del segle xx. Entrant en matèria, segueixen un capítol sobre l'experiència col·lectivitzadora en el marc català i un quart que repassa el fenomen de manera específica en cada comarca: l'Alt Penedès, l'Anoia, el Baix Penedès i el Garraf. Per últim, hi ha un apartat dedicat a les conclusions.

La coautoria de dos experts en història contemporània, el doctor Ramon Arnabat Mata i el doctor Guillem Puig Vallverdú, ha aportat una visió renovada sobre les col·lectivitats agrícoles al Penedès. Una de les conclusions més importants és que queda superat el mite que en aquest territori no n'hi va haver. A més, reafirma altres qüestions resoltes en la tesi de Puig (2020), com que aquest projecte emancipatori no anava lligat, per antonomàsia, a la violència o que l'experiència col·lectivitzadora anava més enllà de les consignes de certs grups polítics, per molt dominants que fossin.

El treball és l'estudi més actualitzat sobre les col·lectivitats agrícoles al territori català durant la Guerra Civil a Espanya, ja que, malgrat centrar-se en les comarques del Penedès, ofereix nous paradigmes interpretatius i noves claus metodològiques per apropar-nos a la història d'aquesta pràctica. A més, forma part d'un projecte que compta amb una exposició itinerant sobre la temàtica que actua com a element divulgatiu i, tenint en compte l'alta xifra de visites, ha nodrit i ha ofert nova informació.

NEUS ANGLÈS I BORRÀS. ISOCAC-URV

Juli CAPILLA
**Arrelats. Famílies
valencianes amb
història**

La Bisbal: Edicions Sidillà, 2023.
271 p.

La primera idea que tenim en llegir el llibre és que és un recorregut per la nostra història, el nostre passat i la nostra terra. Aquest magnífic treball de Juli Capilla (València, 1970) ens parla també de nouvinguts, integració, coneixements compartits, llengua i patrimoni, i ens trasllada a les arrels de la nostra cultura i la nostra terra. L'obra presenta tres pròlegs i dotze zones del País Valencià de les quals se'ns explica de forma molt senzilla la història i les peculiaritats.

L'autor, Juli Capilla, llicenciat en filologia catalana i professor d'educació secundària, actualment exerceix d'editor en cap a Lletra Impresa, periodista, divulgador i gestor cultural i codirector de la revista *L'Aiguadolç*. En els dotze capítols del llibre ens parla dels Benavent de Quatretonda, amb informació sobre la repoblació catalana al segle XIII; de la Punta, on tenim la barriaca com a símbol; de les famílies occitanes arribades el segle XVIII, amb històries i cognoms com Romaguera o Merle. També dels Pitarch de Vilafranca dels Ports i traïu a la llum el tema dels masovers, els masos i la vida autogestionada als camps al nord del País Valencià. Parla del parlar salat de Tàrbena i la repoblació mallorquina al segle XVII, amb tot el que va comportar; dels ducs de Gandia i els genovesos de la Safor i de Tabarca; dels maltesos a Tavernes; o del sud del sud, la comarca murciana del Carxe, on encara es conserva la llengua. D'altra banda, els dos capítols que tracten del Camp d'Elx, un oasi enmig de la maror, i de Benidorm són ben interessants per comprendre la nostra forma d'entendre el territori.

Per últim, tenim el capítol dedicat a Jesús Pobre, una EATIM a prop de Dénia on s'estan desenvolupant cinc projectes de recuperació del territori: el Celler de les Freses, la Cooperativa Dotze Ceps, l'escaldà, el Mercat del Riurau, l'Associació Riurau Vius i, per últim, el Blat de la Marina, on podem veure la recuperació de la terra, la festa de batre, la sobirania alimentària d'una comarca.

JOSEP ANTONI AHUIR DOMÍNGUEZ. Institut d'Estudis
Comarcals de la Marina Alta (IECMA)

(tria de novetats)

Montse CARALT **La revista *Inquietud* (1955-1966)**

Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2023. 370 p., 25 €.

La doctora Montse Caralt presenta el seu estudi sobre la revista *Inquietud* i el seu context històric en el marc de la represa cultural catalana del període franquista. La revista fou un agent cultural actiu durant els anys cinquanta i seixanta, que va fer un paper aglutinador en la configuració cultural del seu entorn, com a vehicle transmissor de pensament i modernització, i com a font des d'on es difonien idees des d'un punt de vista interdisciplinari. El llibre analitza el Concurs de Cantonigròs (el primer certamen literari en català després de la Guerra Civil), el context artístic i literari de l'època, la censura i el teixit intel·lectual que participà en la revista, així com la lluita per defensar la llengua catalana en les seves pàgines.

DD.AA. **Quaderns d'estudi, 37**

L'Hospitalet: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 2023. 289 p., 18 €.

El Centre d'Estudis de l'Hospitalet publica un nou número de la revista *Quaderns d'Estudi*, el trenta-set, amb vuit articles que es fixen en la construcció de la ciutat de l'Hospitalet de Llobregat, el seu desenvolupament urbanístic, els problemes urbans i també el patrimoni heretat i la seva conservació. En aquest sentit, el volum s'estructura en quatre apartats. El primer tracta del desenvolupament urbà; en el segon apartat s'aborden els temes patrimonials de l'Hospitalet; el tercer inclou aportacions al voltant de la ciutat que creix durant el franquisme, i el darrer apartat és una anàlisi transversal del passat més recent de la ciutat, plantejant problemes i reptes com la desigualtat social i el canvi climàtic.

DD.AA. **L'Ordit, 9**

Santa Perpètua de Mogoda: Cercle de Recerques i Estudis Mogoda, 2023. 215 p., 20 €.

El nou número de la revista *L'Ordit* porta per títol «Perpetuencs als tribunals militars franquistes, 1939-1945» i és el resultat de les XII Jornades CREM que van tenir lloc l'any 2022, seguint l'objectiu de mantenir viva la memòria històrica a Santa Perpètua i retre un homenatge reparador a les víctimes locals de la repressió franquista. El monogràfic recull set articles que tracten temes com les noves lleis de memòria democràtica, la repressió franquista, els perpetuencs davant dels tribunals militars franquistes, el patiment de les dones i Joan Llonch Cot. La revista es complementa amb un segon bloc de miscel·lània on es parla de la mecanització del camp a Santa Perpètua de Mogoda i les figures de Núria Rius i Vernet, Lluís Carreras i Fabra, i Pere Bufí i Pérez.

Ramon GIRONÈS **Arquitectura i urbanisme al territori de la Il·lervània septentrional a l'ibèric ple (450-425 a 200 aC)**

Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, 2023. 301 p., 20 €.

Ramon Gironès Blanch fa una aproximació a través de l'arqueologia i les fonts literàries a la gènesi, la pervivència i la destrucció de la ciutat de *Kum*-Castellet de Banyoles en el període de l'ibèric ple, i interpreta l'economia i societat ibèriques a partir d'aquest exemple. En aquest context, el llibre aprofundeix en el coneixement de l'arquitectura i l'urbanisme de l'àrea il·lervània septentrional durant el període de l'ibèric ple, especialment en el jaciment del Castellet de Banyoles de Tivissa, i ressegueix les campanyes d'excavacions fetes des del 1930 fins a l'actualitat. Finalment, l'autor duu a terme una proposta seriosa i rigorosa de restitució arquitectònica en 3D de les zones 1 i 2 de la ciutat de *Kum*-Castellet de Banyoles.

Gregory B. MILTON **El poder del mercat**

Santa Coloma de Queralt: Associació Cultural Baixa Segarra, 2023. 334 p., 20 €.

L'Associació Cultural Baixa Segarra edita la traducció al català que ha fet Christopher Boswell de l'obra de l'historiador Gregory B. Milton *El poder del mercat* (2012), on s'analitza el mercat de Santa Coloma de Queralt instaurat per Jaume I el 1222. L'autor desenvolupa aquesta anàlisi del mercat de Santa Coloma de Queralt entre els anys 1276 i 1313 explicant els senyorius de la vila, els notaris i els contractes, el creixement econòmic, el mercat i les transaccions, i el poder i l'economia dels habitants de Santa Coloma de Queralt, incloent-hi un estudi de la important comunitat jueva. El llibre finalitza amb la transcripció i traducció dels documents referents al mercat i un epíleg dedicat a l'impacte de la fira de setembre que va concedir Jaume II el 1312.

Josep PADRÓ
La colònia Güell des de dins

Sant Feliu de Llobregat: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, 2023. 357 p., 36 €.

El Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat presenta un llibre on compagina prop de quatre-centes imatges antigues amb un estudi on s'explica la vida i els negocis d'Eusebi Güell i el projecte de la Colònia Güell al Baix Llobregat. A més d'explicar l'arrencada del projecte i l'organització de la vida quotidiana dins de la colònia, fa una anàlisi de les condicions laborals, l'ensenyament i la sanitat, el cooperativisme, les entitats, l'esport, les festes, l'església i el rellleu generacional. S'hi tracta l'evolució laboral, social i electoral de la colònia fins a l'arribada de la Guerra Civil, amb la primera repressió i col·lectivització, per continuar amb la repressió a la postguerra, la compravenda als Bertrams i, finalment, la posterior trajectòria al llarg de quaranta-cinc anys fins al tancament de la fàbrica.

Miquel Àngel PRADILLA (ed.)
La cruïlla valencanocatalana

Benicarló: Onada Edicions, 2023. 499 p., 28 €.

Miquel Àngel Pradilla edita les aportacions fetes durant el IV Congrés de Cultura i Territori a les comarques de la diòcesi de Tortosa, organitzat al Campus Terres de l'Ebre de la URV, a Tortosa, l'any 2021. Deu anys després de la celebració de la tercera edició del congrés, es va recuperar l'esdeveniment coincidint amb la XVIII Trobada de Centres d'Estudis i Entitats Culturals de l'Antiga Diòcesi de Tortosa, que va tenir lloc a Móra d'Ebre. Durant les jornades es van presentar quatre ponències, tres taules rodones i quaranta-dues comunicacions que van suposar un autèntic fòrum de reflexió i de coneixement. En aquest context, el llibre presenta trenta-set articles que tracten temàtiques molt diverses i que tenen com a nexa d'unió l'àmbit geogràfic de les Terres de Cruïlla.

Miquel TORRES; M. Teresa FONTANET; Joan-Ramon GONZÁLEZ; Ramon I. CANYELLES (cur.)
50 aniversari de l'arribada de l'home a la Lluna (1969-2019)

Sant Martí de Maldà: Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2023. 246 p., 20 €.

El Grup de Recerques de les Terres de Ponent presenta un llibre que commemora el cinquantè aniversari de l'arribada de l'home a la Lluna amb deu articles que analitzen des de diferents vessants el primer allunatge humà. A més, en el marc dels actes del Centenari Joan Oró es destaca la figura d'aquest científic pel seu estudi de les roques portades des de la Lluna per l'Apollo 11 i altres missions. El volum descriu el primer pas per a la conquesta de l'espai proper i repassa l'època de la guerra freda, amb la carrera espacial i el canvi de paradigma polític per prioritzar el desenvolupament tecnològic i científic. Finalment, parla de la futura exploració lunar, ja que d'aquí a pocs anys el nostre satèl·lit serà un lloc concorregut per robots i astronautes procedents de diversos països.

Aina TRIAS-VERBEECK (ed.)
Estudis d'història de la ciència

Maó: Institut Menorquí d'Estudis, 2023. 723 p., 25 €.

Aquest llibre és un recull d'articles sobre la història de la ciència que va publicar Josep Miquel Vidal (1939-2013) en diferents revistes i obres, reunits i editats per Aina Trias-Verbeeck. En aquestes pàgines es mostra el paper de Vidal per donar a conèixer la ciència i la societat menorquines dels segles XVIII i XIX i primer terç del XX. Així, tracta temes com les biografies de diferents científics menorquins, l'evolució i la història de diferents entitats i xarxes científiques com la Societat Maonesa, l'Institut Menorquí d'Estudis o l'Ateneu de Maó, o la medicina i les institucions sanitàries dels segles XVIII i XIX. També abasta el paper de Vidal com a artífex de diferents projectes, entre ells l'Enciclopèdia de Menorca, les Trobades Científiques de la Mediterrània o la Reserva de la Biosfera de Menorca.

Mario ZUCCHITELLO
La vila de Tossa a mitjans de segle XVIII segons el capbreu de 1739-1741

Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, 2023. 798 p. (2 volums), 35 €.

El doctor Mario Zucchitello ofereix un exhaustiu estudi de la vila de Tossa de Mar el segle XVIII en dos volums. Hi analitza la propietat i el conreu de la terra, els oficis, les cases que estaven intramurs i al Raval, les condicions de vida, la situació econòmica, la condició jurídica, i els delmes i altres censos que pagaven els vilatans de Tossa de Mar al monestir de Santa Maria de Ripoll, tot això a partir de l'estudi del capbreu de 1739-1741. Finalitza el primer volum amb la reproducció dels plànols del terme de Tossa elaborats per al capbreu. El segon volum, de més de sis-centes pàgines, conté la transcripció del capbreu amb índexs, acompanyada d'imatges antigues del poble i del document que justifiquen i enriqueixen la feina que ha fet l'autor.

XIV CONGRÉS DE LA CCEPC: «ELS RIUS: TERRITORI, SOCIETAT I CULTURA»

Els dies 8, 9 i 10 de novembre tindrà lloc a la sala d'actes dels Serveis Territorials de Cultura de les Terres de l'Ebre, de la Generalitat de Catalunya a Tortosa el XIV Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (CCEPC), organitzat conjuntament amb l'Institut Ramon Muntaner (IRMU). El tema triat per a aquesta edició és «Els rius: territori, societat i cultura». Així, amb aquest congrés ens volem aproximar als rius amb una mirada àmplia i multidisciplinària: des d'un punt de vista geogràfic i ecològic i també com a element imbricat en la realitat social i humana, en la mesura que històricament i culturalment els rius han condicionat la població i l'evolució dels nostres territoris. Volem abordar qüestions relatives a les principals conques fluvials i també a tota la resta de variants (rieres, torrents, barrancs, rambles o fins i tot rius secs) perquè, en cadascuna d'aquestes, existeix una realitat ecològica (en constant transformació), una manera d'explotar i aprofitar l'aigua (amb les respectives regulacions i conflictes), unes pors i uns perills determinats (la sequera i les riades), unes atribucions i uns usos (administratius, militars, comercials, de comunicació, etc.) i unes mentalitats (identitats, simbologia, etc.) que han de ser conegudes i reconegudes. En un moment en què l'aigua i els rius estan al centre de l'atenció pública pels efectes de la crisi climàtica, el Congrés de la CCEPC vol ser un punt de trobada de la recerca generada des dels centres d'estudis locals i des de les universitats dels territoris de parla catalana.

Àmbits del congrés

1. Els rius com a camí i eix. Natura i territori: els rius com a elements naturals que estructuren els territoris. Els cursos de l'aigua, les vies de comunicació històriques i actuals. Rius temporals o efímers. Passat, present i futur. Els rius com a vertebradors: via de comunicació i via d'urbanització. Patrimoni natural. Canvi global.

2. Els rius com a recurs. Història i aprofitament. Els rius com a elements transformadors. Les protoindústries i indústries mogudes per l'energia de l'aigua, els regadius, l'energia elèctrica, els embassaments, sostenibilitat... Passat, present i futur. Aprofitament humà. Poder i conflictivitat. Economia vinculada a l'aigua. Els emplaçaments urbans, sequeres i aiguats. Embassaments i població. Regulació i legislació.

3. Els rius com a tret d'identitat i símbol. Patrimoni i identitat: El riu com a confluències patrimonials. Els valors ecològics, paisatgístics, històrics, literaris. Hidrotoponímia. Les lluites socials i els conflictes, les identitats territorials.

Es podran presentar comunicacions a qualsevol dels tres àmbits del congrés.

Terminis

5 de juliol de 2024: inscripció del títol de la comunicació i un resum de 1.000 caràcters.

20 de setembre de 2024: lliurament del text sencer de la comunicació (màxim de 30.000 caràcters, incloses notes i un màxim de cinc imatges o gràfics)

Inscripcions al congrés

L'assistència al congrés és lliure, prèvia inscripció. Aquesta modalitat no dona dret al certificat d'assistència ni al lliurament de l'edició de les actes del congrés.

Modalitats d'inscripció

General: Amb dret a un exemplar de les actes, 50 €.
Sense actes: 40 €.

Reduïda: Membres dels centres d'estudis, socis de l'IEC i comunicants. Amb dret a un exemplar de les actes, 30 €. Sense actes, 20 €.

Informació

Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana
Tel. 93348585 ext. 131; ccepc@iec.cat

Directors: Ramon Arnabat (URV), Josep Santesmases (CCEPC), Coordinació d'aquest número: Carlos Moruno Moyano; Producció: L'Avenç; Disseny original: Can Seixanta; Tria de novetats: Hèctor Isidro (IRMU); Dipòsit Legal: B. 47.520-76; ISSN 2339-6997

Consell de redacció: Victòria Almuni (C.E. Seniençs), Joan Busqueta (UdL), Bernat Campins (Institut d'Estudis Baleàrics), David Cao (P. Estudis Osonencs), Meritxell Ferré (Centre de Lectura de Reus), Narcís Figueras (UOC), Enric Garcia Domingo (M. Marítim Barcelona), Andreu Ginés i Sánchez (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Oscar Jané (UAB), M. Carme Jiménez (IRMU), Manuel Lopez Esteve (UdL), Joan-Lluís Mas (Terra dels Avis, Cat. Nord), Jordi Morell (Taller d'Història del Clot), Manuel Pastor (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Jaume Perarnau (Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya), Joaquim M. Puigvert (UdG), Teresa Reyes (Oficina Patrimoni Cultural - Diputació Barcelona), Enric Sagner (UdG), Carles Santacana (UB), Sebastià Serra (UIB), Ramon Ten (Fundació Bosch i Cardellach), Francesc Viso (CCEPC).

Consell assessor: Agustí Alcoberro (UB), Ferran Archilés (UV), Josep Casanovas (UVic-UCC), Montserrat Duch (URV), Enric Guinot (UV), Antonieta Jarne (UdL), Antoni Mas Forners (C.E. Repoblació Mallorca. UIB), Marina Miquel (Subdirecció general del Patrimoni Arquitectònic, Arqueològic i Paleontològic), Conxita Mir (UdL), Vicent Olmos (UV), Joan Peytavi (UPVD), Santi Ponce (UVic-UCC), Joan Santacana (UB), Antoni Virgili (UAB).
<http://www.irmu.org/projects/plecs>.

Revista editada per:

Amb le suport de:

